

autorski radovi

70% ISPITANIKA
PRIHVATILO BI
ROMA
ZA SUSJEDA.

Virus vijesti Andreje Kulunčić

– reafirmacija s margina

PIŠE – Bojan Mucko

Filozofski fakultet u Zagrebu, Filozofija i etnologija
i kulturna antropologija, Diplomski studij.
nabojo17@gmail.com

SAŽETAK

U sklopu multidisciplinarnog projekta *O stanju nacije* hrvatske suvremene umjetnice – Andreje Kulunčić – 2008. godine, u Zagrebu je provedeno istraživanje *socijalne distance* s ciljem detekcije najugroženijih socijalnih skupina u kontekstu svakodnevnih interakcija. Fokalna točka projekta bila je i pitanje medijske konstrukcije 'drugotnosti', odnosno analiza modela stereotipnih reprezentacija s hegemonijskim učincima. Nakon početnog istraživanja, pojedini pripadnici detektiranih skupina participirali su u radioničko-izložbenoj fazi projekta te u suradnji s umjetnicom i interdisciplinarnim

timovima osmislili alternativne modele auto-reprezentacije. U tekstu analiziram diskurs i mehanizam subverzivnosti taktika *virus vijesti* produciranih i u javnost plasiranih unutar druge projektne faze. Teorijski okvir gradim na analizi semiotičkih predispozicija čitatelja koju Stuart Hall ocrtava oprekom između *dominantno-hegemonijske* i *opozicijske* pozicije.

KLJUČNE RIJEČI

socijalna distanca, reprezentacije 'drugotnosti', *virus vijesti*, *dominantno-hegemonijska* i *opozicijska* pozicija.

Prije par godina, slučajno sam se zatekao u jednoj od črnomorečkih željezarija usred žive rasprave o sličnostima Kineza i *Šiptara*. Trgovac i njegov kolega iz susjednog dućana nadovezivali su se jedan na drugog, objašnjavajući mi da su *Šiptari* u socijalizmu imali povlašteni općinski status prilikom iznajmljivanja poslovnih prostora, a danas, prilikom kupnje istih, protežirani su upravo Kinezi. Sličnosti, nastavio je trgovac, postoje i u obiteljskoj strukturi. Prepričavajući sadržaj televizijske dokumentarne emisije koju je nedugo gledao, prisjetio se hijerarhijskog poretka kineske vrijednosne ljestvice na čijem vrhu stoji otac obitelji, pa obitelj, pa car, pa bog – jer odgajani su u ozračju konfucijanizma – a, zanimljivo, posljedični je ishod njihovog mentalnog sklopa gotovo identičan sa *šiptarskim*.

Lokalne naracije o Kinezima nisu proizašle iz direktnog kontakta s, primjerice, kineskim prodavačem ili vlasnikom restorana u susjedstvu. U prvom primjeru, Kinezi se ukalupljaju u već uvriježene identitarne pozicije lokalne *drugotnosti*, odnosno upisuje im se simbolički kapital jedne druge, također stereotipizirane, a 'familijarnije' skupine, iako je lokalni kontekst albanske etničke manjine potpuno drugačiji od kineskog. Drugi primjer pokazuje suprotnu krajnost (iako s istim poredbenim zaključcima): televizijski posredovani meta-narativ služi kao okvir unutar kojeg se zagonetka egzotičnog susjeda razrješava gotovo holistički. Znanje o *drugom* se u oba primjera producira bez potrebe za kontaktom, odnosno

interpersonalnom komunikacijom – naracije o Kinezima nastaju iz pozicije socijalne distanciranosti dovoljno velike za proizvodnju ovako grubih generalizacija.

Upravo se ispitivanjem socijalne distance prema marginalnim društvenim grupama bavio tim znanstvenika humanističke i društvene provenijencije, okupljen prvom fazom projekta *O stanju nacije* umjetnice Andreje Kulunčić: “Tijekom travnja i svibnja 2008. provedeno je istraživanje socijalne distance (mjerenje stupnja bliskosti u odnosu na neku socijalnu (...) grupaciju) spram rasnih, vjerskih i seksualnih manjina metodom anketnog upitnika na uzorku od dvije stotine ispitanika s područja grada Zagreba u dobi od 18 do 80 godina, od toga 39,5% muških i 60,5% ženskih sudionika” (Kulunčić 2008:10). Anketnim se upitnicima od ispitanika, između ostalog, tražila refleksija o svakodnevnim interakcijama, primjerice, sa susjedima, partnerima, prijateljima, nadređenima, ali uz imaginiranje da pozicije pojedinaca s kojima su u interakciji zauzimaju pripadnici raznih manjinskih grupa, na primjer psihički bolesnici – bolesnice, Kineskinje – Kinezi, samohrane majke, narkomani – narkomanke, crnci – crkinje i tako dalje. Ispitanici bi zatim ocjenjivali stupanj prihvatljivosti takvih pozicija, a dobivene statističke podatke su naknadno tumačili članovi znanstvenog tima. Refleksije o imaginarnoj interakciji s pripadnicima manjinskih skupina u svakodnevnim situacijama ocrtavaju obrise etnografije društvene tolerancije jednog, zasad još samo uvjetno, multikulturalnog društva. Kao jedan od osnovnih motiva svog projekta, Andreja Kulunčić navodi politički kontekst približavanja Hrvatske Europskoj uniji, a s njom i otvaranja hrvatskog tržišta novoj, imigrantskoj radnoj snazi, ali i općenito povećanje socijalne fluktuacije (ibid:10). Posljedično pluraliziranje društva možda će u skorjoj budućnosti stvoriti uvjete za ‘provjeru’ rezultata istraživanja, odnosno mogućnost usporedbe etnografske realnosti s onom imaginiranom za svrhe upitnika, jer se stupanj tolerancije ispitanika pokazao (sumnjivo) iznadprosječnim. Kulturna antropologinja Sanja Potkonjak iz istraživačkog tima taj nesrazmjer između dobivenih rezultata i netolerantne svakodnevice tumači kao “nespremnost suočavanja ili činjenicu da je stvarni stupanj tolerancije mjerljiv tek kada drugi postane mogući gost na ‘nedjeljnom obiteljskom ručku!’” (ibid:18). Jer, iako bi se čak 69,5 % ispitanika moglo zamisliti u časankenju sa susjednim Romom, činjenica je da su Romi, barem zasad, na simboličkoj razini rezervirani za druge svrhe... Primjerice, najveća moguća zamisliva uvreda koju izdani *Bad Blue Boysi* nevjesticima upućuju Mamiću s fasada zagrebačkih pročelja često glasi: “Mamiću – Cigane!”.

Što je to zapravo *socijalna distanca*? Čime je određen stupanj bliskosti prema pripadnicima marginaliziranih skupina i kako se producira njegova stupnjevitost? Nije li razmak naznačen socijalnom distancom prema drugima, zapravo prostor ispunjen pravilima hegemonije i nisu li statistički podaci zapravo pokušaj kvantifikacije prešućenog društvenog konsenzusa o tretmanu drugog? Ali, može li se stvarno raspravljati o društvenom konsenzusu, primjerice, ako znamo da su rezultati statističke analize, kao najugroženije, otkrili tri potpuno drugačije manjinske skupine – dvije etničke

i jednu seksualnu – Rome, Kineze i homoseksualce? Dakle, s koje se razine uhvatiti u koštac s činjenicom da očito postoji hegemoniziran odnos dominante društvene strukture (reprezentirane ispitanicima) naspram tri manjinske skupine, a da se istovremeno ne zanemaruje niti specifičnost konteksta *drugotnosti* svake od skupina, niti činjenica da su pripadnici dominantne strukture (bijeli, heteroseksualni Hrvati, katolici) možda potpuno nesvjesni vlastitog pristanka na hegemonizaciju marginalnih skupina?

Umjesto odgovora na ova pitanja, Stuart Hall predlaže analizu *označavajućih institucija*, posebice masovnih medija (Hall, 1998:86), zato što je djelovanje nacionalnih medija ograničeno okvirom općeprihvatljivog, odnosno konzenzualnog, ali istovremeno i konstitutivno za isti taj okvir (ibid:87). Primjer kojeg Hall navodi za britanski BBC, primjenjiv je i na hrvatske masovne medije. Bez obzira na to radi li se o televiziji ili dnevnoj štampi – mediji ustavno ne smiju djelovati izvan okvira zadanog vrijednostima i normama parlamentarne demokracije, ali *“orijentirajući se unutar ‘konsenzusa’, te istovremeno pokušavajući oblikovati isti, utječući na njega formativno, mediji postaju dijelom dijalektičkog procesa ‘produkcije pristanka’ – oblikujući konsenzus reflektirajući ga – što ih smještava unutar polja moći dominantnih socijalnih interesa zastupljenih u državi”* (ibid).

Analiza medijskih reprezentacija Roma, Kineza i homoseksualaca bila je i temelj projektne strategije Andreje Kulunčić. Razmišljajući o kontekstu europskih integracija i pluralizacije društva autorica uspoređuje hrvatski s europskim kontekstom multikulturalizma: *“Dok u inozemstvu ljudi često imaju osobno iskustvo bilo kroz rad, susjedstvo, druženje ili čak brakove s ljudima drugih kultura i rasa, kod nas ljudi nemaju tu vrstu osobnog iskustva. (...) Kod nas je drugost iskonstruirana, najvećim dijelom novinskim nasklovima i podnaslovima.”* (Kulunčić 2008:54). U istraživačkoj fazi projekta *O stanju nacije* prikupljeno je tristotinjak članaka dnevne štampe vezanih uz marginalizirane skupine (*Večernji list, Novi list, Jutarnji list, Vjesnik*) koji su kao dio interaktivnog arhiva široj javnosti izloženi u Galeriji MK u periodu izložbeno-radioničke faze projekta. Galerijski prostor je u tom periodu postao laboratorij socijalne rekonstrukcije, jer je sakupljeni novinski arhivski materijal poslužio kao analitičko polazište brojnih radionica i tribina održanih na temu medija i medijske konstrukcije drugotnosti (iz novinarskih, antropoloških, aktivističkih, filozofskih, umjetničkih perspektiva). Dio arhiva sačinjavala je i dokumentacija nevladinih organizacija fokusiranih na zaštitu prava i promicanje kulture pripadnika manjinskih skupina Roma i LGBTQ osoba, a u arhivsku su instalaciju bili ukomponirani i video-intervjui s pripadnicima sve tri marginalizirane skupine. Intervjuirane osobe iznijele su vlastitu evaluaciju uvriježenih medijskih predstavljačkih stereotipa. *“Romi možda najviše osjećaju diskriminaciju. Recimo, naslovi poput ‘Rom silovao’, jako im smetaju. Naime, nikad ne piše ‘Hrvat silovao’.”* (ibid:55). I dok se o Romima piše uglavnom u crnim kronikama, Kinezi su obično u lokalnom kontekstu predstavljeni kao ozbiljna ekonomska prijetnja (gotovo najezda)². Njihova pojava kao da vrši simboličko nasilje nad uređenom semiosferom zagrebačkog urbanog tkiva. Primjerice, članak iz *Vjesnika*

naslovljen *Kajzerica postaje 'Kineskica'* započinje opisom zagrebačkog naselja Kajzerice: “*Svojom upadljivom tirkiznom bojom (Savski most) uklapa se u kičasto šarenilo novih zgrada, a slučajnom je prolazniku možda jedini putokaz i znak da se nalazi u Zagrebu. Jer, mogao bi pomisliti da je u Kini. Hongbing, Zhiyan, Guanchu i Guangfu, nazivi su nekih od dvadesetak dućana, koji se jedan do drugoga raspoređuju Bencekovićevom ulicom, svojevrsnom kajzeričkom Ilicom, asfaltiranoj prije nekoliko godina.*” (Boršić 2006). Novinarka ocrtava semiotički vrlo preciznu sliku: prostorni marker lokalnog identiteta je Savski most i autorica se, tek čvrsto držeći za poznato identitarno uporište, može upustiti u naraciju o simbolički nepoznatom, prijetećem sa zagrebačke periferije. Članak završava konstatacijom: “*Ali, sigurno je da je ta četvrt, smještena iza velikog zavoja, tik do zagrebačkog Hipodroma i Savskog mosta, za nekoga – mjesto iz bajke. Mjesto, u kojem se, premda pomalo prašnjavo, pusto i puno komaraca, nekima, eto, ostvaruje životni san...*” (ibid). Dakle, ono što je poštenim Zagrepčanima tek prljava periferija, za Kineze je – eto – gotovo utopija. Narativni razmještaj Zagrepčana i Kineza na ovako definirane prostorne dispozicije, mehanizam je konstrukcije kineske drugotnosti. Već i sam naslov (u neuspjelom pokušaju maštovite igre riječi) otkriva novinarsku senzacionalističku strategiju; dakle: *Kajzerica postaje 'Kineskica'*. Čitatelj je mobiliziran, dobija dojam da se nešto zbiva upravo sada, u trenutku dok on čita vijest, nešto njemu poznato, pozitivno konotirani dio njegovog lokalnog habitusa – *Kajzerica*, njemu iza leđa, odjednom postaje negativno konotirano – *Kineskicom*. U članku *How the media report race*, Peter Braham analizira narativne mehanizme kojima se rasna i pitanja imigrantata konstruiraju kao udarne vijesti, te primjećuje da je logika udarnih vijesti – logika dekontekstualiziranja: “*vrijednosti vijesti teže ka negiranju pozadinske priče. Događaji se često pojavljuju naglo i neobjašnjeno ili kao da imaju samo momentalne i direktne uzroke.*” (1998:274). Efektu dramatičnosti i aktualnosti vijesti doprinose prvenstveno izvještaji o onim događajima, situacijama i akterima koji se unaprijed već povezuju s poznatim socijalnim konfliktima (ibid), pa se na taj način pojačavaju već prisutni stereotipi, a osigurava se i njihovo daljnje perpetuiranje.

Učinak opisane narativne strategije kojom se Kinezima na Kajzerici atribuiraju negativne konotacije ovisi o čitateljevoj nesvjesnosti diskurzivne igre u kojoj sudjeluje, a potencijalni ideološki učinak ovakve naracije može se opisati kao *naturalizacija* drugotnosti atribuirane Kinezima na konotativnoj razini. Poziciju čitatelja koji konotativnu razinu značenja medijske poruke usvaja nesvjesno i direktno, Hall naziva *dominantno-hegemonijskom pozicijom* zato što ideološki učinak poruke kojom se prenosi konotativna razina ovisi o simetričnosti procesa medijskog *kodiranja* i čitateljevog *dekodiranja* poruke (Hall 2006:136). Dakle, da bi čitatelj direktno, bez komunikacijskog šuma *naturalizirao* konotativnu razinu značenja, on mora biti situiran unutar *dominantno-hegemonijskog*

1 – Medijski diskurs o LGBTQ osobama mnogo je kompleksniji, s obzirom na to da su u javnosti aktivni LGBTQ pokreti koji borbu za svoja prava vode vrlo svjesno upravo putem

medijskih taktika. Zbog seminarskih garbarita ovog teksta ne ulazim u navedenu tematiku.

društvenog sustava vrijednosti, jer takav oblik 'uspješne' komunikacije (to jest indoktrinacije) podrazumijeva istovjetnost semiotičkih struktura i na početku i na kraju komunikacijskog lanca.

Osim spomenutih edukacijskih radionica organiziranih u sklopu projekta *O stanju nacije*, Andreja Kulunčić je uobičajene struje diskriminirajućeg medijskog diskursa pokušala preusmjeriti i putem *medijskih intervencija* – takozvanih *virus vijesti*. U suradnji s pripadnicima manjinskih skupina koje su bile u fokusu projekta, snimljene su radio, odnosno napisane određene novinske reportaže, a zatim ih se pokušalo (s više ili manje uspjeha) plasirati u medije bez naznaka da se radi o reportažama produciranim u sklopu umjetničkog projekta. U svakoj od reportaža intervjuirani pojedinci – predstavnici marginaliziranih skupina, progovaraju u prvom licu. Marko Jurčić u radio emisiji *Šuškalica* iznosi impresije na predstavu netom odgledanu u ZKM-u, te na kraju dodaje: "*moj bivši dečko me vrlo često vodio ovdje, ja sam, od kad smo prekinuli, pretao dolaziti.*" (Kulunčić 2008:50). U izjavi na internetskom portalu u članku *Što Zagrepčani misle o novom Kvatricu* trgovkinja **Zhou Xiho Fen** komentira: "*Novi trg mi je puno gori nego stari. Jednom riječju – katastrofa. Mislim da ima previše prometa što jednostavno nije dobro za normalnu cirkulaciju ljudi.*" (ibid:51). Specifičnost *virus vijesti* je to što uopće nije riječ o vijestima. Dok se u dominantnom medijskom diskursu rasa ili homoseksualnost aktera neke reportaže najavljuje i iznosi već u naslovu, a kontekst reportaže obično je potaknut socijalno konfliktnim situacijama, u *virus vijestima* sugovornik novinara svoju homoseksualnost ne samo da ne stavlja u prvi plan, nego ju dotiče potpuno indirektno i 'slučajno'. Ta diskurzivna indirektnost je naravno taktika, međutim, ne taktika prikrivanja, nego naracija koja temu homoseksualnosti uvodi u diskurs posredno, u asocijativnom nizu potaknutom mjestom na kojem se intervju odvija – dakle – od kazališta do refleksije o odnosu s bivšim dečkom. Ta fingirana indirektnost omogućuje 'spontano' iznošenje biografskog detalja o seksualnoj orijentaciji, te izaziva dojam da je homoseksualna orijentacija naprosto jedan od detalja iz svakodnevice pripovjedača koji se isto tako mogao i izostaviti, a da priča ne izgubi ništa od svog značenja (jer tema naracije je ionako kazališna predstava). Subverzivnost drugog primjera, sadržana u odnosu naslova i izjave trgovkinje, postaje još očitijom ukoliko se ova *virus vijest* usporedi s analiziranim člankom o "*Kineskici*". Zhou Xiho Fen (ime je ispisano uz sliku djevojke) nije predstavljena kao Kineskinja, nego kao trgovkinja. Ona ne samo da ne pjeva hvalospjeve kajzeričkoj utopiji, nego kritizira urbanističko rješenje jednog od ključnih urbanih čvorova zagrebačkog centra. Odnos njenog kritičkog komentara na aktualnu zagrebačku temu i naslova koji najavljuje komentare *Zagrepčana*, ukazuje na taktiku njenog uključivanja u dominantni društveni diskurs. U prvom primjeru na djelu je, dakle, diskurs *normalizacije*, a u drugom *inkorporacije*.

Subverzivnost *virus vijesti* Andreje Kulunčić sadržana je postupku kojeg ću opisno nazvati *inverznom ideologijom*. Aktivistički pristup medije pretvara u polje otvorene borbe s dominantom društvenom ideologijom i

usporediv je s pozicijom koju Hall naziva *opozicijskom* (Hall 2006:138). Čitatelj koji stoji u *opozicijskoj* poziciji iz članka o 'Kineskici' neće direktno naturalizirati drugotnost Kineza konotiranu člankom. Iako prepoznaje semiotičku strukturu unutar koje je poruka na početku komunikacijskog lanca *kodirana*, u stanju je analizom narativnog procesa razdvojiti denotativnu i konotativnu razinu, a značenje poruke na kraju komunikacijskog lanca uspijeva *dekodirati* izvan dominantno-hegemonijskog sustava. *Virus vijesti*, međutim, ne računaju na takvog čitatelja. Njihov pristup nije aktivistički, jer aktivistička pozicija podrazumijeva ulazak u frontalnu borbu s medijima oslanjajući se, primjerice, na impulzivnost formata vijesti, na mobilizirajući diskurs i efekt momentalnosti uzroka. *Virus vijesti* su, rekao bih, podlije. Oslanjaju se na zatečenu strukturu medijskog diskursa, distorziraju ga na gotovo nevidljiv način, a djeluju jednako indoktrinirajuće kao i dominantni medijski diskurs. Računaju na čitača koji stoji u *dominantno-hegemonijskoj poziciji*, naviknut na istovjetnost semiotičkih struktura na početku i na kraju komunikacijskog lanca, te na simetričnost medijskog *kodiranja* s procesom vlastitog *dekodiranja* poruke.

Dakle, to je čitatelj koji vrijednosne stavove o Kinezima preuzima direktno iz vijesti o ekonomskoj i identitarnoj prijetnji s Kajzerice, o ekstremizmu homoseksualaca čita u napetim reportažama sa *Zagreb Pridea*, a u crnoj kronici informira se o Romima ubojicama. Sukladno uvriježenim kategorizacijama priloga, u vijestima očekuje napete vijesti, u rubrici televizijski program očekuje informacije o televizijskom programu, a u komentarima građana očekuje komentare prosječnih građana. U trenutku kada ga, pod okriljem očekivane prosječnosti, u rubrici *Komentari Zagrepčana* dočeka komentar pripadnika neke od marginaliziranih skupina, možda će se stvarno pokrenuti učinak normalizacije. Formalna mimikrija *virus vijesti* onemogućava čitatelji-ma uvid u proces *kodiranja* poruke, a kontekst u kojem ih nalaze sugerira im uobičajeno simetrične procese *dekodiranja*. Kao i kod uobičajenih vijesti, prilikom konzumacije *virus vijesti* dolazi do izravne *naturalizacije* konotativne razine. Upravo je u tome skriven mehanizam *normalizacije*, jer razina konotacije ovog puta nosi pozitivne vrijednosti. Dakle, borba Andreje Kulunčić je borba za decentralizaciju spektakularnog, diskriminirajućeg diskursa i reafirmaciju marginaliziranih skupina (prividno paradoksalno) – upravo na medijskim marginama, u prostoru rezerviranom za kategoriju 'normalnog'.